

ДО ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЛІЦЕЮ

Розглянуто питання патріотичного виховання молоді в Україні, провідні ідеї патріотичного виховання у вітчизняній педагогічній теорії та виховній практиці, обґрунтовано його актуальність та особливе значення у сучасному українському суспільстві. Висвітлено актуальні проблеми патріотичного виховання військових ліцеїстів. Названі головні характеристики системи патріотичного виховання у військових ліцеях. Окреслено теоретичні основи, мета та провідні завдання патріотичного виховання військових ліцеїстів.

Ключові слова: українське суспільство, патріотизм, патріотичне виховання, любов до Батьківщини, військові ліцеїсти.

Соціальні зміни в суспільстві викликали зміну парадигми військового виховання. В сучасних умовах вона передбачає насамперед виховання самостійності, творчості, ініціативи, відповідальності, уміння прийняти правильне рішення в складних, екстремальних умовах. Тому педагогічний процес військового ліцею, поряд з підвищенням ефективності навчальної діяльності, потребує удосконалення організації виховного процесу і, як результат, сформованості патріотизму військових ліцеїстів.

Президент України на основі указу № 334/2015 від 12.06.2015 “Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді” визначає завдання ужити заходів для осучаснення роботи навчальних закладів, музеїв, бібліотек, клубів, інших закладів культури з національно-патріотичного виховання, активного залучення ними дітей та молоді до вивчення історії та культури України, подвигів борців за незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, її демократичний вибір. Виховання молоді людини як патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, визначає мету затвердженої в Україні наказом Міністерства освіти і науки України № 641 від 16.06.2015 року Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

Найважливіше місце у вихованні патріотизму молодій людині відводиться навчальним закладам Міністерства оборони України. В сьогоdnішніх умовах Міністерство оборони України реалізує ряд заходів з патріотичного виховання особистого складу української армії. Відповідно до Директиви Міністра оборони № Д-22 від 17.04.2006 року “Про вдосконалення системи військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України” та наказу Міністерства оборони України від 08.06.2010 року № 295 “Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України” оборонне відомство акцентує увагу на проведенні патріотичних заходів спільно з місцевими органами влади. В навчальних закладах міністерства патріотичне виховання є невід’ємним складником формування моральних засад майбутніх захисників Батьківщини. Досить схвальним є також створення нових навчальних закладів, які здійснюють виховання на кращих козацьких традиціях, зокрема військових ліцеїв. У наказі Міністра оборони України № 413 від 9.08.2010 року “Про затвердження Концепції виховання ліцеїстів військових ліцеїв” визначено, що головною метою виховання ліцеїстів є набуття ними соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування, незалежно від національної належності, рис громадянина України, його патріотичної свідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Саме це надає дослідженню проблеми патріотичного виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею актуальності. Патріотичне виховання учнівської молоді на сучасному етапі розбудови Української держави набуває особливої значущості при підготовці до служби в Збройних Силах України.

Патріотичне виховання молоді завжди відіграло значну роль в людському суспільстві. Як справедливо зазначав відомий педагог В. Сухомлинський, “не можна забувати, що особливо сильно і яскраво патріотичні почуття й переконання виражаються в силі духу, у волі людській тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань. Тому ми, освітяни, у думці вимірюючи вихованість своїх вихованців, зобов’язані виходити з критерію: а як би повелася ця людина на полі бою?” [17, с. 31].

Отже, *метою* статті є аналіз ступеня дослідженості питання патріотичного виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею та визначення подальших перспективних напрямів його вивчення.

На всіх історичних етапах розвитку суспільства проблеми формування у громадян патріотизму посідали центральне місце. На сьогодні є актуальними погляди В. Сухомлинського щодо неможливості національного виховання без патріотизму, К. Ушинського – про любов до Батьківщини, рідної мови, М. Костомарова – про піднесення культури українців.

Нині проблеми патріотичного виховання учнівської молоді стали предметом цілої низки дисертаційних досліджень і наукових праць українських учених (І. Бех, М. Боришевський, М. Зубалій, В. Івашковський, В. Каюков, Р. Петронговський, Ю. Руденко, О. Сухомлинська та інші).

Важливими є дослідження з теорії та практики формування патріотизму у військовослужбовців Збройних Сил України таких авторів, як В. Алещенко, А. Афанасьєв, В. Баранівський, О. Даценко, Ю. Красильник, Л. Олійник та інші.

Питанням патріотичного виховання курсантів присвячені праці В. Дзюби [6], Р. Кутового [10], В. Мірошніченко [11]. Я. Зорієм обґрунтовані педагогічні основи військово-патріотичної підготовки майбутніх офіцерів запасу [7]. Військово-патріотичне виховання військовослужбовців строкової служби вивчав А. Афанасьєв [1], педагогічне оцінювання ефективності військово-патріотичного виховання допризовників здійснював Г. П'янковський [15]. Водночас дослідження наукового спрямування, присвячені безпосередньо патріотичному вихованню військових ліцеїстів, практично відсутні.

Під терміном “патріотизм” розуміють гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, культурного надбання, готовність захищати інтереси своєї громади, народу загалом. Виховання патріотизму – важливий складник виховної діяльності сім'ї, школи, військового ліцею, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів.

Метою національно-патріотичного виховання є сприяння вихованню у молодого покоління почуття патріотизму, формування особистості на засадах духовності, моральності, толерантності, забезпечення створення умов для інтелектуального,

культурного та фізичного розвитку, реалізації науково-технічного та творчого потенціалу молодих громадян, а також сприяння ефективній діяльності центрів патріотичного виховання молоді. У Концепції національного виховання України наголошено на вихованні військово-патріотичних якостей особистості як основи формування громадянина-патріота, здатного у будь-який час стати на захист Батьківщини.

На думку Л. Олійника, виховний процес у Збройних Силах України – багаторівневий, динамічний складник системи загальнонаціонального виховання, метою організації якого, з одного боку, є формування достатнього для дій за призначенням рівня морально-психологічного стану персоналу, з іншого – створення сприятливого виховного середовища для його самовдосконалення та саморозвитку [13, с. 66].

Методологічне підґрунтя концептуальних основ патріотичного виховання громадян, з урахуванням проблем підвищення його ефективності, становлять дослідження І. Бега щодо оригінальної теорії свідомого привласнення особистістю суспільно значущих моральних цінностей, особистісно орієнтованого підходу у вихованні, сутності громадянськості особистості та психолого-педагогічних умов її виховання в молоді, сучасних теоретичних засад патріотичного виховання [2–4]; М. Боришевського – щодо духовних цінностей як детермінант громадянського виховання, психологічних закономірностей розвитку громадянської спрямованості особистості, проблем національної самосвідомості у громадянському становленні особистості [5]; О. Сухомлинської – її концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, дослідження особливостей національної системи виховання, ідеї духовно-морального виховання молоді [16], а також інші праці.

Концептуальні засади патріотичного виховання досліджує професор Ю. Руденко, який надав концептуального визначення його сутності й змісту. Учений підкреслює, що останніми роками спостерігається недооцінка суспільно важливої ролі патріотизму в розвитку особистості.

Поняття “патріотичне виховання” розглядається сьогодні українськими авторами за двома основними підходами. В першому випадку воно вважається складником морального виховання. Тим самим певною мірою нівелюється інтегративна

функція патріотичного виховання щодо інших видів виховання, не виправдано зменшується його значення. Адже мета патріотичного виховання, на нашу думку, не є елементом мети лише морального виховання, вона значно ширша.

Більш адекватними сутності патріотичного виховання і військово-патріотичного виховання, на нашу думку, є погляди І. Бега, який вважає патріотичне виховання (поряд із правовим та іншими різновидами виховання) "...складовою громадянського виховання" [4, с. 23]. Виходячи з цих положень і зважаючи на системний характер й інтегрувальну функцію патріотичного виховання, його можна вважати інтегрувальним складником, важливою підсистемою системи громадянського та національного виховання українського народу.

По-різному розглядають патріотичне виховання і у процесуальному ракурсі. На думку В. Каюкова, патріотичне виховання є "...основою духовного розвитку особистості, суттєвою складовою національного світогляду і поведінки" [8, с. 5]; П. Онищук його вважає "...процесом вироблення в особистості чіткої уяви про закономірності розвитку патріотичних ідей, ...вироблення стійких патріотичних переконань..." [14, с. 18], а В. Коваль – як процес формування у свідомості вихованця умовнорефлекторних утворень [9].

Більшість дослідників, розглядаючи процесуальний аспект виховання загалом і військово-патріотичного виховання зокрема (А. Афанасьєв [1], В. Дзюба [6], Я. Зорій [7], Р. Кутовий [10], В. Мірошніченко [11], Л. Олійник [12; 13], Г. П'янковський [15] та інші), вважають його процесом формування у вихованця особистісних якостей, у тому числі необхідних для виконання військового обов'язку щодо захисту Вітчизни.

У визначенні сутності патріотичного виховання ми враховували традиційні погляди науковців щодо безпосереднього зв'язку процесу виховання і його результатів зі ступенем сформованості у військових ліцеїстів свідомості, самосвідомості та особистісних якостей. Специфікою патріотичного виховання громадян, насамперед дітей та молоді, є наявність у його структурі патріотичних компонентів родинно-сімейного виховання, а особливістю військово-патріотичного виховання військових ліцеїстів – виховні аспекти навчання з елементами

військової служби та інших видів позанавчальної життєдіяльності у військовому ліцеї.

Патріотичне виховання військових ліцеїстів (як ширше поняття, ніж категорія “військово-патріотичне виховання”) можна вважати активним процесом системного, комплексного і всебічного впливу педагогів, державних і громадських організацій патріотичного спрямування на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості військового ліцеїста з метою формування в нього розвинутої національної та громадянської свідомості та самосвідомості, високих морально-політичних, громадянських, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для активної діяльності щодо постійного розвитку народу України, Збройних Сил України, держави та суспільства.

Військово-патріотичне виховання, своєю чергою, тісно пов’язане у змістовній й організаційній площинах із патріотичним вихованням та є його частиною. Будучи близьким до нього, воно має свою специфіку. Зокрема:

- провідну роль у плануванні, організації та здійсненні військово-патріотичного виховання, врахуванні та використанні його специфічних напрямів, методів, форм і засобів, а також виховних аспектів навчання, інших видів життєдіяльності колективів військових ліцеїстів відіграють педагоги та офіцери-вихователі;
- якщо засобами патріотичного виховання виступає весь “спектр” кращих національно-історичних, культурних та інших традицій українського народу, то у процесі військово-патріотичного виховання, поряд із ними, домінуючими є бойові традиції нашого народу та Збройних Сил України;
- якщо патріотичне виховання має за мету формування у всіх громадян України патріотичних поглядів, уявлень, переконань і звичок позитивно спрямованої та соціально значущої поведінки, то військово-патріотичне виховання, не заперечуючи названих виховних завдань, які вирішує патріотичне виховання, і доповнюючи останнє, передбачає передусім формування у вихованців аналогічних почуттів, ставлень і мотивів щодо Збройних Сил України, досягнення їх безумовної готовності надійно захищати Батьківщину.

Патріотичне виховання і військово-патріотичне виховання виступають тісно взаємопов'язаними і взаємодоповнювальними пріоритетними напрямками формування особистості військового ліцеїста. Виходячи з цього, встановлення і корегування зв'язку між цими напрямками можна розглядати як одну з важливих педагогічних умов ефективного функціонування системи патріотичного виховання загалом та військово-патріотичного виховання зокрема.

Отже, патріотичне виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею, як і всіх громадян України, найтіснішим чином пов'язане з національним і громадянським вихованням, глибоко "проникає" в них, виступає як їхній специфічний складник та об'єднуючий чинник. Таким чинником є близькість їхньої мети: формування національно свідомого громадянина-патріота України, гармонійно розвинутої особистості, для якої служіння своїй Батьківщині є внутрішньою потребою; всебічне формування особистості військовослужбовця-патріота, який палко любить свою Вітчизну та пишається Збройними Силами України, ототожнює з ними свої погляди, інтереси і прагнення, практичними справами їх зміцнює, сумлінно виконує військовий обов'язок і проявляє безумовну готовність до захисту Батьківщини.

Структура патріотичного виховання військових ліцеїстів передбачає:

- оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки патріота держави. Це перший етап входження в систему виховного впливу, на якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки. Військовий ліцеїст стає членом певної соціальної системи – військового підрозділу, в якому вже діють певні правила, норми патріотизму, яких йому доведеться дотримуватись;
- формування почуттів, любові до України (стійких емоційних ставлень військовослужбовця до явищ дійсності). Вони сприяють трансформації певних дій особистості із сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, та активізації психічних процесів;
- формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до держави, її героїчного минулого).

Переконання, що ґрунтуються на істинних знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з іншого – “стрижнем” поведінки особистості. Тому виховання у військових ліцеїстів патріотизму і є формуванням у них психологічного “стрижня”, без якого особистість стане безвільною, позбавленою власного “Я”;

- формування умінь і звичок поведінки. Формування умінь (засвоєного способу виконання дій, який ґрунтується на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності військового ліцеїста до встановленого порядку у військовому ліцеї) потребує поступовості й систематичності та доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку військового ліцеїста.

Отже, аналіз проблеми патріотичного виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею дає змогу зробити такі висновки:

- сучасними вченими підвищення ефективності національного та громадянського виховання українського народу, формування в нього патріотизму розглядаються як найважливіші завдання, без розв’язання яких неможливий нормальний розвиток суспільства, держави та Збройних Сил України;
- на сьогодні існує обмаль наукових праць, присвячених патріотичному вихованню учнівської молоді, а теоретико-методологічні та методичні розробки проблеми патріотичного виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею практично відсутні;
- патріотичне виховання виступає пріоритетним напрямом як національного, так і громадянського виховання та є головним у формуванні в учнівської молоді в умовах військового ліцею національної свідомості та самосвідомості, позитивної соціальної активності, спрямованої на якісне виконання нею конституційного обов’язку щодо захисту Вітчизни;
- патріотичне виховання у військовому ліцеї повинне бути спрямоване на моральні цінності для забезпечення високого рівня морально-психологічної готовності до формування активної громадянської

позиції, військово-професійних, морально-психологічних і фізичних якостей військових ліцеїстів, які будуть необхідні для захисту суверенітету і територіальної цілісності України.

Недостатня розробленість теоретико-методологічних і методичних основ патріотичного виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею є однією із основних причин його слабкої дієвості. Тому подальше дослідження проблем патріотичного виховання та впровадження наукових здобутків у процес виховання громадян України загалом та учнівської молоді в умовах військового ліцею зокрема слід вважати одним із пріоритетних напрямів педагогічних досліджень у нашій державі.

Література

1. Афанасьєв А. О. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних сил України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Афанасьєв Андрій Олександрович. – К., 2005. – 255 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Бех І. Д. Проблеми виховання національно свідомого, патріотичного молодого покоління України / І. Д. Бех // Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України : аналіт.-інформ. матеріали / Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді. – К., 2003. – С. 32–41.
4. Бех І. Д. Психолого-педагогічні умови формування у молоді громадянськості / І. Д. Бех // Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. статей, матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару / за ред. М. П. Лукашевича [та ін.]. – Черкаси, 1998. – С. 23–27.
5. Боришевський М. Й. Виховання національної самосвідомості молоді – актуальна проблема педагогічної науки / М. Й. Боришевський // Теоретико-методологічні засади ідей народної і наукової педагогіки у вихованні дітей та молоді / [за заг. ред. дійсн. чл. АПН України, проф. В. І. Кононенка та чл.-кор. АПН України, проф. Р. П. Сеульського]. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 22–27.

6. Дзюба В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / В. М. Дзюба. – Хмельницький, 2002. – 20 с.
7. Зорій Я. Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Зорій Ярослав Богданович. – Вінниця, 2005. – 251 с.
8. Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу : автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.
9. Коваль В.О. Патріотичне виховання учнів під час вивчення літератури в старших класах загальноосвітньої школи: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 191 с.
10. Кутовий Р. В. Патріотичне виховання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України в навчально-виховному процесі: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Кутовий Роман Валерійович. – Луганськ, 2011. – 218 с.
11. Мірошніченко В. І. Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання НАПН України. – Київ, 2012. – 42 с.
12. Олійник Л. В. Теоретико-методологічні основи та сучасний стан організації виховного процесу в підрозділах Збройних Сил України / Л. В. Олійник // Вісник воєнної розвідки. – 2011. – Вип. 23. – С. 61–66.
13. Олійник Л. В. Формування національних та загальнолюдських цінностей захисника Вітчизни як основа патріотизму/ Л. В. Олійник, С. М. Мотика // Матеріали XII Захаренківських педагогічних читань, Всеукраїнської науково-практичної конференції “Патріотизм – нагальна потреба України й українців”, 19 травня 2015 р. / [упор. Назаренко Г. О.]. – Черкаси : ОІППО, 2015. – С. 43–47.
14. Онищук П. В. Педагогічні засади технології формування патріотичних рис у учнів шкіл, гімназій, ліцеїв : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1996. – 162 с

15. П'янковський Г. В. Педагогічна оцінка ефективності військово-патріотичного виховання призовної молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1997. – 23 с.
16. Сухомлинська О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / О. Сухомлинська // Педагогічна газета, 2000. – № 6. – С. 4–6.
17. Сухомлинський В. О. Теоретичні і практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї розвитку особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. Т. 1. – К., 1976. – 431с.

С. М. Мотыка

О проблеме патриотического воспитания учащейся молодежи в условиях военного лицея

Киевский военный лицей имени Ивана Богуня
(25 бул. Леси Українки, Киев, Україна)

Рассмотрены вопросы патриотического воспитания молодежи в Украине, ведущие идеи патриотического воспитания в отечественной педагогической теории и воспитательной практике, обоснована его актуальность и особое значение в современном украинском обществе. Освещены актуальные проблемы патриотического воспитания военных лицеистов. Названы главные характеристики системы патриотического воспитания в военных лицеях. Раскрыты теоретические основы, цель и основные задачи патриотического воспитания военных лицеистов.

Ключевые слова: украинское общество, патриотизм, патриотическое воспитание, любовь к Родине, военные лицеисты.

S. M. Motyka

On the Problem of Patriotic Education of Youth in Conditions of Military Lyceum

Kiev military lyceum named after Ivan Bohun
(25 Lesi Ukrainky Av., Kyiv, Ukraine)

The article discusses the problem of the archaic base of patriotic education of youth in Ukraine, the main ideas of patriotic education in the national pedagogical theory and educational practice. The topicality and particular importance of this kind of education in modern Ukrainian society are stressed.

The issue of the day – patriotic education in military lyceums of Ukraine is revealed in the article. The main descriptions of the system of patriotic education in military lyceums are presented. The author also describes the theoretical fundamentals, object and chief tasks of patriotic education of military lyceum students in Ukraine.

The author concludes that patriotic education in military lyceums should be directed at moral values formation in order to secure a high level of moral and psychological readiness to active civic position, moral-psychological and physical qualities of military lyceum students, which will be necessary to defend the sovereignty and territorial integrity of the Ukrainian state.

Keywords: *Ukrainian society, patriotism, patriotic education, devotion to the Motherland, military lyceum.*

References

1. Afanasiev, A. O. (2005) *Pedahohichni osnovy viiskovo-patriotychnoho vykhovannia viiskovosluzhbovtiv strokovoii sluzhby Zbroinykh syl Ukrainy* [Pedagogical bases of military-patriotic education of the conscripts of the Armed Forces of Ukraine]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
2. Bekh, I. D. (1998). *Osobystisno zorientovane vykhovannia* [Personality-oriented education]. Kyiv: IZMN.
3. Bekh, I. D. (2003). Problemy vykhovannia natsionalno svidomoho, patriotychnoho molodoho pokolinnia Ukrainy [Problems of education of national conscious, patriotic young generation of Ukraine]. In *Vykhovannia natsionalno svidomoho, patriotychno zorientovanoho molodoho pokolinnia, stvorennia umov dlia yoho rozvytku yak chynnyk zabezpechennia natsionalnykh interesiv Ukrainy*. Kyiv.
4. Bekh, I. D. (1998). Psyholoho-pedahohichni umovy formuvannia u molodi hromadianskosti [Psychological and pedagogical conditions of formation of youth's citizenship]. In M. P. Lukashevych (Ed.), *Hromadianske vykhovannia studentskoi molodi v umovakh transformatsii suspilstva* (pp. 23–27). Cherkasy.
5. Boryshevskiy, M. Y. (2000). Vykhovannia natsionalnoi samosvidomosti molodi – aktualna problema pedahohichnoi nauky [Education of young people of national conscious – a topical problem of pedagogics]. In V. I., Kononenko, & R. P. Seulskiy (Eds.), *Teoretyko-metodolohichni zasady idei narodnoi i naukovoii pedahohiky u vykhovanni ditei ta molodi* (pp. 22–27). Ivano-Frankivsk.

6. Dziuba, V. M. (2002). *Patriotychne vykhovannia maibutnikh ofitseriv vnutrishnikh viisk u protsesi vyvchennia sotsialno-humanitarnykh dystsyplin* [Patriotic education of future officers of internal troops in the process of social and human sciences] (Dissertation Abstract, Khmelnytskyi).
7. Zorii, Ya. B. (2005). *Viiskovo-patriotychna pidhotovka maibutnikh ofitseriv zapasu v umovakh navchalnoho protsesu vyshchoho navchalnoho zakladu* [Military and patriotic training of future reserve officers in educational process of higher education]. (Doctoral dissertation, Vinnytsia).
8. Kaiukov, V. I. (1998). *Patriotychne vykhovannia uchniv zahalnoosvitnoi shkoly na heroichnykh tradytsiakh ukrainskoho narodu* [Patriotic education of secondary school pupils based on the heroic traditions of Ukrainian people] (Dissertation Abstract, Ivano-Frankivsk).
9. Koval, V. O. (1999). *Patriotychne vykhovannia uchniv pid chas vyvchennia literatury v starshykh klasakh zahalnoosvitnoi shkoly* [Patriotic education of schoolchildren during literature lessons in the senior grades of secondary school]. (Doctoral dissertation, Kyiv).
10. Kutovyi, R. V. (2011). *Patriotychne vykhovannia kursantiv vyshchykh navchalnykh zakladiv systemy MVS Ukrainy v navchalno-vykhovnomu protsesi* [Patriotic education of students of higher educational institutions of MIA of Ukraine in the educational process]. (Doctoral dissertation, Luhansk).
11. Miroshnychenko, V. I. (2012). *Teoretyko-metodychni zasady patriotychnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv* [Theoretical and methodical foundations of patriotic education of future border guard's officers]. (Dissertation Abstract, Kyiv).
12. Oliinyk, L.V. (2011). *Teoretyko-metodolohichni osnovy ta suchasnyi stan orhanizatsii vykhovnoho protsesu v pidrozdilakh Zbroinykh Syl Ukrainy* [Theoretical and methodological foundations and current state of organization of educational process in units of the Ukrainian Armed Forces]. In *Visnyk voiennoi rozvidky: Vol. 23.* (pp. 61– 66).
13. Oliinyk, L. V., & Motyka, S. M. (2015). *Formuvannia natsionalnykh ta zahalnoliudskykh tsinnosti zakhysnyka Vitchyzny yak osnova patriotyzmu* [Formation of national and universal values as the basis of Defender of the Fatherland patriotism]. In H. O. Nazarenko (Ed.) *Patriotyzm – nahalna potreba Ukrainy i*

- ukraintsiv* [Patriotyzm – an urgent necessity of Ukraine and Ukrainians]. Proceedings of Conference (pp. 43–47). Cherkasy: ChOPOPP.
14. Onyshchuk, P. V. (1996). *Pedahohichni zasady tekhnologii formuvannia patriotychnykh rys u uchniv shkil, himnazii, litseiv* [Pedagogical foundations of technology of formation of students' patriotic qualities in schools, gymnasiums, lyceums]. (Doctoral dissertation, Lutsk).
 15. Piankovskiy, H.V. (1997). *Pedahohichna otsinka efektyvnosti viiskovo-patriotychnoho vykhovannia pryzovnoi molodi* [Teacher evaluation of effectiveness of military and patriotic education of youth enlistment] (Dissertation Abstract, Kyiv).
 16. Sukhomlynska, O. (2000). Kontseptsiiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti [The concept of civil education of personality in the development of Ukrainian state]. *Pedahohichna Hazeta*, 6, 4–6.
 17. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Teoretychni i praktychni problemy, yaki vysuvaiutsia zhyttiam u protsesi zdiisnennia idei rozvytku osobystosti [Theoretical and practical challenges that life puts forward to implement the idea of personal development]. In Sukhomlynskyi, V. O., *Vybrani tvory: Vol. 1* [Selected Works]. Kyiv.